

УДК 342.924:620.9-049.5

ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

LEGAL ASPECTS OF MAINTAINING ENERGETIC SECURITY OF STATE

Сердюченко О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства
Київського національного торговельно-економічного університету*

У статті досліджено основні сучасні погляди науковців на явище енергетичної безпеки держави. Встановлено її місце серед інших складових національної безпеки. Проаналізовано основні законодавчі акти, що регулюють суспільні відносини щодо забезпечення енергетичної безпеки держави. Розроблено пропозиції із вдосконалення законодавчого забезпечення енергетичної безпеки держави.

Ключові слова: національна безпека, енергетична безпека, енергоресурси, паливно-енергетичний комплекс, енергетичні інтереси.

В статье исследованы основные современные взгляды учёных на явление энергетической безопасности государства. Определено её место среди остальных составляющих национальной безопасности. Проанализированы основные законодательные акты, которые регулируют общественные отношения, относящиеся к обеспечению энергетической безопасности государства. Разработаны предложения по усовершенствованию законодательного обеспечения энергетической безопасности государства.

Ключевые слова: национальная безопасность, энергетическая безопасность, энергоресурсы, топливно-энергетический комплекс, энергетические интересы.

An article describes the basic modern views of scientists on the phenomenon of energy security. Its place is determined among the other components of the national security. The main legislation acts, that govern the public relations in the sphere of state energy security, are analyzed. The propositions to improve the legislation of energy security are formulated.

Key words: national security, energy security, energy resources, fuel and energy complex, energy interests.

Постановка проблеми. Сучасні особливості розвитку держави все гостріше ставлять питання національної безпеки. Це обумовлено анексією частини території нашої держави та веденням бойових дій у південно-східних регіонах України.

Загальновідомо, що національна безпека є складним та багатоаспектним явищем. Отже, кожна її складова частина

у тій чи іншій мірі впливає на швидкість та якість розвитку держави. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів важливість такої складової національної безпеки, як державна енергетична безпека. Підтвердження зазначеному можна легко знайти на різних інформаційних ресурсах [1, с. 2].

Слід зауважити, що вказане явище є порівняно новим як для українських науковців, так і для практиків. Воно перебуває у полі зору здебільшого вчених-економістів і не достатньо ґрунтовно досліджується вченими-юристами. Це викликає ряд запитань, оскільки будь-яке існує в суспільстві явище вимагає, перш за все, належного законодавчого врегулювання. Саме тому продовжує існувати значна необхідність всебічного та ґрунтовного наукового дослідження державної енергетичної безпеки з юридичної точки зору з метою розробки і прийняття відповідних законодавчих актів та їх подальшого правомірного застосування.

Перша і основна проблема, яка, не дивлячись на вже тривалу актуальність досліджуваного питання, існує і сьогодні – це відсутність загальноприйнятого поняття державної енергетичної безпеки та його законодавчого закріплення. Вирішення цієї проблеми є досить необхідним, оскільки загальноприйнята дефініція державної енергетичної безпеки являється відправною точкою при здійсненні всебічного теоретичного дослідження цього явища, а також при розробці та побудові національної енергетичної політики в Україні та необхідних для її реалізації органами державної влади правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільно зазначити, що питаннями як національної безпеки в цілому, так і окремих її складових займалися такі вчені, як М. Павловський, Г. Пастернак-Таранущенко, В. Мунтіян та ін. [3; 4; 5].

Безпосередньо питання енергетичної безпеки досліджували В. Бараннік, І. Бінько, М. Земляний, В. Лойко, А. Новицький, А. Прокоп'єва, А. Шевцов, В. Шлемко.

Метою статті є теоретичне дослідження виникнення та розвитку поняття та складових елементів державної енергетичної безпеки в Україні та спроба розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавчого врегулювання її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидним є те, що прослідкувати виникнення та розвиток поняття та складових елементів енергетичної безпеки неможливо, відриваючи її від більш загального та складного явища – національної безпеки України. Саме тому розгляд питання доцільно розпочати з аналізу складових національної безпеки. Так, Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. визначає такі основні сфери національної безпеки: зовнішньополітична, внутрішньополітична, державна безпека, воєнна та сфера безпеки державного кордону, економічна, соціальна та гуманітарна, науково-технологічна, екологічна, інформаційна.

Як видно з класифікації, національна безпека є складним явищем. У ній, безсумнівно, важливе місце посідає економічна безпека, через яку необхідно підходити до предмета нашого дослідження. Слід навести кілька визначень науковців, що стосуються цієї категорії для того, щоб краще зрозуміти її зміст.

Так, В. Мунтіян досить ґрунтовно розкрив сутність та зміст категорії «економічна безпека». Він визначив економічну безпеку як «загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на політичний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам» [5]. Досить цікавою є й точка зору В. Сеґалова, який визначає поняття «економічна безпека» як «стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [6]. Дещо подібною до попередньої є точка зору й таких науковців, як В. Шлемко та І. Бінько. Вони під економічною безпекою розуміють «такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний

задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [7]. Усі вище приведені визначення достатньо ґрунтовно розкривають зміст економічної безпеки, але одночасно породжують необхідність демонстрації її у розрізі, тобто здійснення переліку складових, оскільки прямо не проявляють зв'язок з державною енергетичною безпекою. Так, В. Мунтіян у монографії «Економічна безпека України» характеризує такі внутрішні складові економічної безпеки: сировинно-ресурсну, енергетичну, фінансову, воєнно-економічну, інформаційну, технологічну, продовольчу, соціальну, демографічну, екологічну, тіньову економіку.

Існують й інші класифікації складових економічної безпеки, але майже всі дослідники визначають серед них енергетичну безпеку. З цього випливає висновок, що енергетична безпека являється важливою складовою економічної безпеки, але при цьому має ряд своїх особливостей, які наразі являються недослідженими.

Слід зазначити, що проблема енергетичної безпеки вперше була усвідомлена у 1972–1974 рр. Це сталося у промислово-розвинутих країнах з ринковою економікою в період арабо-ізраїльського конфлікту, внаслідок якого значно скоротився експорт нафти з цього регіону і різко зросли ціни на нафту на світовому ринку. Багато країн, які значною мірою залежали в енергопостачанні від імпортування нафти, охопила глибока енергетична криза. Вихід з цієї ситуації був здійснений завдяки заходам, які були прийняті як на державному, так і на міждержавному рівнях. Говорячи більш конкретно, то зазначені заходи полягали у: широкому залученні до енергетичного балансу власних енергоресурсів – атомної енергії, нафти Аляски та Північного моря, нетрадиційних енергоресурсів (зокрема метану вугільних родовищ), диверсифікацію імпорту енергоресурсів, активну енергозберігаючу політику, створення стратегічних запасів нафти та інших енергоносіїв тощо. З того часу вуглевидобувними країнами Західної Європи була активізована державна підтримка вугільної промисловості.

У вищезазначений період було сформоване сучасне розуміння терміну «енергетична безпека», який Світова енергетична рада визначила як «упевненість у тому, що енергії буде в розпорядженні споживачів стільки і такої якості, скільки потрібно в таких економічних умовах» [8]. Наведене визначення хоча і відображає ключовий зміст поняття «енергетична безпека», але являється дещо спрощеним, оскільки, підходячи з економічної точки зору, не проявляє деяких важливих аспектів свого змісту.

Розглядаючи більш детально проблему енергетичної безпеки, ми виділили декілька визначень цього поняття, оскільки різні науковці підходять до його тлумачення по-різному. Так, деякі дослідники визначають енергетичну безпеку як «стан захищеності держави (регіону), суспільства, громадян, народного господарства від загрози дефіциту чи порушень у забезпеченні обґрунтованих потреб в енергії економічно доступних паливно-енергетичних ресурсів як за нормативних умов, так і в надзвичайних ситуаціях» [5]. Таке визначення характеризує явище енергетичної безпеки як певного стану захищеності. Це відповідає загальноприйнятому розумінню явища безпеки взагалі, хоча необхідними видаються більш повні характеристики досліджуваного питання.

Ряд інших вчених під енергетичною безпекою України розуміють «спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки» [7]. Подібною, але більш детальною є точка зору, яку виражає А. Прокоп'єва. Вона під енергетичною безпекою України розуміє «спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україні енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населен-

ня та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану, поперeditи різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси» [9].

М. Ковалко, А. Шидловський та В. Кухар визначають енергетичну безпеку як «стан захищеності життєво важливих «енергетичних інтересів» особистості, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз; ці інтереси полягають у безперервному забезпеченні споживачів економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами (далі – ПЕР) прийнятної якості за нормальних умов та в надзвичайних ситуаціях» [10].

Досить слушною є думка В. Баранніка, В. Вербинського, А. Дорошкевича, М. Земляного, В. Іващенко, Т. Рязової, А. Шевцова, які зазначають, що поняття енергетичної безпеки, у загальному випадку, повинно розглядатися ширше і, крім вимог із забезпечення потреб споживачів і захисту навколишнього середовища, повинне містити вимоги із забезпечення енергетичної незалежності країни, а також враховувати соціальні аспекти сфери діяльності паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК). Вони визначають енергетичну безпеку держави, характеризуючи її як «стан готовності ПЕК країни щодо максимально надійного, технічно безпечного, екологічно прийняттого, економічно ефективного та достатньо обґрунтованого енергозабезпечення економіки держави й населення, а також щодо гарантованого забезпечення можливості керівництва держави у формуванні і здійсненні політики захисту національних інтересів у сфері енергетики без зовнішнього і внутрішнього тиску». Таке визначення пропонується як основа в загальних положеннях проекту Закону України «Про енергетичну політику України» [11]. Воно є досить об'ємним за змістом, але не враховує певних необхідних правових аспектів.

Дещо з іншої сторони підійшла до визначення змісту поняття енергетичної безпеки В. Микитенко. Вона розглядає її як поєднання потенціалів: економічного, політичного, техніко-технологічного, ресурсного і власне енергетичного, а також факторів: наукового, географічного, організаційного, управлінського тощо [12]. Ця точка зору є досить цікавою, але неможливо про якусь явище говорити тільки як про систему певних потенціалів. Думається, що важливою є певна діяльність з їх реалізації.

Слід відзначити позицію А. Новицького, який вперше з юридичної точки зору, керуючись організаційно-правовим аспектом, запропонував таке визначення енергетичної безпеки держави – «це суспільні відносини щодо підтримання на нормативно визначеному рівні життєдіяльності людини, суспільства та держави у сфері енергетики; протидія, запобігання та усунення наявних чи потенційних наслідків реалізації загроз у зазначеній сфері» [13]. І хоча визначена дефініція й не охоплює всієї повноти та глибини досліджуваного явища, вона безсумнівно заслуговує на увагу.

Аналіз вище запропонованих науковцями визначень енергетичної безпеки приводить до висновку, що вона розглядається здебільшого з економічної точки зору, достатньо не враховуючи певних важливих аспектів, а саме організаційно-правових.

Розглядаючи питання змісту енергетичної безпеки, очевидним видається те, що, крім теоретичної наукової розробки, важливим є його законодавче закріплення. Тож доцільно буде проаналізувати основні законодавчі акти, що в тій або іншій мірі регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення енергетичної безпеки.

Так, стаття 1 Закону України «Про електроенергетику» встановлює, що енергетична безпека – це стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного серед-

овища. При цьому визначено, що енергія – це електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією [14].

Ряд положень вказаного Закону, зокрема ст. 23, визначають порядок та механізм забезпечення енергопостачання в умовах надзвичайного стану, особливого періоду та у разі надзвичайних ситуацій в об'єднаній енергетичній системі України.

Тобто зазначений Закон розглядає питання забезпечення енергетичної безпеки виключно через галузевий підхід. Зрозуміло, що вказане вище визначення не розкриває повного змісту поняття «енергетична безпека», тобто його можна застосовувати лише у випадках, коли мова йде безпосередньо про електроенергетику. Саме тому вищевизначене визначення правильно було б визначити як «електроенергетична безпека».

У преамбулі Закону України «Про нафту та газ» визначено, що цей акт законодавства визначає основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України та регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробкою родовищ нафти і газу, переробкою нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, споживачів нафти і газу та працівників галузі [15].

Разом з тим текст Закону не містить положень щодо існуючих і можливих ризиків та загроз енергетичній безпеці у нафтогазовій сфері, а також заходів, спрямованих на їх попередження або нейтралізацію та подолання негативних наслідків їх дії.

Закони України «Про трубопровідний транспорт» [16] та «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [17], Кодекс України «Про надра» [18], акти законодавства, якими визначаються правові, економічні та організаційні засади інших галузей ПЕК, у тому числі вугільної промисловості, взагалі не містять положень, які закріплювали б необхідні механізми забезпечення енергетичної безпеки держави.

Чільне місце серед зазначених вище законів посідає Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» [19], який регулює відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, передачею, постачанням і використанням енергоносіїв в особливий період підприємствами, установами та організаціями паливно-енергетичного комплексу незалежно від форми власності.

Зокрема стаття 11 Закону визначає порядок організації роботи та здійснення управління підприємствами, установами та організаціями паливно-енергетичного комплексу в особливий період. Разом з тим положення цього акта законодавства не можуть бути застосовані в умовах, за яких виникає надзвичайна ситуація, чи в особливий період, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні.

Слід зауважити, що головні загрози енергетичній безпеці держави та напрями її зміцнення було визначено «Основними напрямками державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України», що схвалені Указом Президента України від 27 грудня 2005 р. № 1863 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 р. «Про стан енергетичної безпеки України та основні засади державної політики у сфері її забезпечення» [20]. Цим же актом Глави держави

було створено Міжвідомчу комісію з питань енергетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Відповідно до Положення, затвердженого Указом Президента України від 6 березня 2006 р. № 201/2006 [21], на Комісію було покладено ряд завдань щодо забезпечення енергетичної безпеки держави.

Однак на підставі Указу Президента України від 06 червня 2014 р. № 504/2014 [11] згадані вище акти Глави держави втратили чинність.

У положеннях «Стратегії національної безпеки України» [22] було актуалізовано загрози національним інтересам та національній безпеці. У тому числі зазначено про критичне зростання рівня загроз енергетичній безпеці. Однією зі стратегічних цілей та ключових завдань політики національної безпеки було визначено зміцнення енергетичної безпеки.

Крім того, питання наслідків для економіки держави, що виникають при недотриманні принципів енергетичної безпеки, цілей та напрямів забезпечення останньої, а також моніторингу безпеки енергопостачання було викладено в оновленій редакції «Енергетичної стратегії України на період до 2030 р.» [23], схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071.

Разом з тим своїм рішенням Рада національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. «Про стан забезпечення енергетичної безпеки у зв'язку з ситуацією щодо постачання природного газу в Україну», уведене в дію Указом Президента України від 01 травня 2014 р. № 448/2014 [14], доручила Уряду забезпечити актуалізацію положень Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. з урахуванням загроз енергетичній безпеці, пов'язаних із тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Отже, враховуючи проаналізовані вище нормативно-правові акти, можна зробити висновок про відсутність на теперішній час в Україні єдиного цілісного законодавчого акта, яким визначаються комплексні підходи до розробки та реалізації державної політики щодо забезпечення енергетичної безпеки. Чинні правові акти у цій сфері носять, переважно, галузевий характер та не враховують змін, що відбуваються в умовах функціонування вітчизняного паливно-енергетичного комплексу, а також формування нових викликів та загроз. Відсутність комплексного підходу значно знижує ефективність заходів з протидії загрозливим явищам в енергетиці країни.

Слід також зауважити, що енергетична безпека є складним системним утворенням підвищеного рівня складності. Проблеми, пов'язані з її забезпеченням, посідають чільне місце у теоретичній та практичній діяльності як окремих підприємств, установ і організацій, так і органів державної влади. Але при розгляді досліджуваного питання та його нормативно-правового забезпечення як науковці, так і законодавці не розділяють енергетичну безпеку на види саме за критерієм широти охоплення існуючих у державі об'єктів, щодо яких вона повинна забезпечуватися. Вбачається, що енергетична безпека з точки зору широти її забезпечення може розглядатися у чотирьох аспектах. Це соціальний рівень, тобто забезпечення її для певної особи чи сім'ї; мікрорівень – забезпечення на окремих підприємствах, установах і організаціях; галузевий рівень – забезпечення в окремих галузях; макрорівень, тобто забезпечення енергетичної безпеки, яке носить загальнодержавний характер. Останній рівень має найістотніше значення,

оскільки включає всі інші рівні як складові. Також потрібно сказати, що всі рівні значною мірою впливають один на одного і тому енергетична безпека повинна забезпечуватися не тільки диференційовано на кожному рівні, а і комплексно. Іншими словами, важливе значення має здійснення координації із забезпечення різномірневої енергетичної безпеки. Це необхідно врахувати при побудові стратегічних напрямків державного розвитку.

Важливо також внести таке уточнення при розгляді енергетичної безпеки як загальнодержавного явища. А саме потрібно досліджуване поняття визначати як державну енергетичну безпеку. У такому разі доцільно також зазначити, що словосполучення «енергетична безпека України» буде тотожним запропонованому далі визначенню за змістом. Це необхідно здійснити для ліквідації потенційних непорозумінь змісту при використанні у практичній діяльності зазначеного поняття.

Слід також зазначити, що при розробці визначення поняття державної енергетичної безпеки потрібно підкреслити провідну роль органів державної влади у її забезпеченні та всебічному нормативному врегулюванні суспільних відносин, що існують в енергетичній сфері.

Отже, підсумовуючи вищевикладене та керуючись необхідністю розробки досліджуваної тематики з позицій адміністративного права, пропонується під державною енергетичною безпекою розуміти стан повної захищеності загальнодержавних енергетичних інтересів (енергетичних інтересів населення, підприємств установ і організацій, галузей економіки), який базується на ефективно діючому паливно-енергетичному комплексі та системі суспільних відносин, що врегульовані нормами права та забезпечуються органами державної влади шляхом розробки, закріплення і реалізації державної енергетичної політики, основою якої являється ефективне запобігання та усунення наявних чи потенційних наслідків реалізації загроз в енергетичній сфері.

Важливо додати, що запропоноване визначення необхідно закріпити у базовому законі, який буде регулювати суспільні відносини у сфері забезпечення державної енергетичної безпеки.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, доводиться ще раз констатувати декілька важливих результатів дослідження. По-перше, аналіз існуючих підходів науковців до визначення поняття енергетичної безпеки демонструє відсутність загальноприйнятого розуміння цього явища та складових елементів його змісту. Одночасно простежується занадто низький рівень уваги вчених-юристів до досліджуваного питання. По-друге, аналіз існуючого нормативно-правового регулювання питання щодо забезпечення енергетичної безпеки говорить про відсутність на теперішній час в Україні єдиного цілісного законодавчого акту, яким визначаються комплексні підходи до розробки та реалізації державної політики щодо забезпечення енергетичної безпеки. Таким чином, існує нагальна потреба у розробці та прийнятті цілісного законодавчого акту, у якому, крім вищевказаної дефініції державної енергетичної безпеки, мають бути закріплені: принципи забезпечення державної енергетичної безпеки; перелік об'єктів, щодо яких буде забезпечуватися енергетична безпека; перелік суб'єктів забезпечення державної енергетичної безпеки та їх повноважень і функцій; перелік спеціальних методів та засобів для реалізації закону, а також відповідальність за порушення норм закону. Це дасть змогу попередити значну кількість небажаних ситуацій під час забезпечення енергетичної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. На порядку денному – енергетична безпека держави // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 31.
2. Енергетична безпека України : час реформ настав : огляд матеріалів конференції «Енергетична безпека України : виклики геополітичної кризи». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.boell.org/uk/2014/06/12/energetichna-bezpeka-ukrayini-chas-reform-nastav-oglyad-konferenciyi-energetichna-bezpeka>.
3. Павловський М. Засади національної безпеки України на перехідному етапі // Голос України. – 1997 (від 3 квітня).

4. Пастернак-Таранущенко Г. Історія виникнення та розвитку науки про економічну безпеку // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 4. – С. 2–7.
5. Мунтіян В. Економічна безпека України. – К. : КВІЦ, 1999. – 493с.
6. Сегалов В. Экономическая безопасность. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 1998. – 621с.
7. Шлемко В.Т., Білько І.Ф. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення. – К. : НІСД, 1997. – 144с.
8. Energi Dictionary // World Energi Council. – Paris : Juve SL, 1992. – 635р.
9. Прокоп'єва А. Політика і економіка в енергетичній галузі України // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 1. – С. 3–6.
10. Ковалко М.П., Шидловський А.К., Кухар В.П. Енергетична безпека України : чинники впливу, тенденції розвитку. – К. : НАНУ, 1998.
11. Шевцов А.І., Земляний М.Г., Бараннік В.О., Дорошевич А.З., Іващенко В.В., Вербинський В.В., Рязова Т.В. Пропозиції та зауваження до проекту Закону України «Про енергетичну політику України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/prop_low.htm.
12. Микитенко В.В. На чому базується енергетична безпека держави / Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 41–47.
13. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України : дис. ... канд. юрид. наук / М.А. Новицький. – Ірпінь : 2005. – 233с.
14. Про електроенергетику : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр>.
15. Про нафту та газ : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2665-14>.
16. Про трубопровідний транспорт : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/192/96>.
17. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/39/95>.
18. Кодекс України «Про надра» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132/94>.
19. Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/307-16>.
20. Указ Президента України від 27.12.2005 р. № 1863 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1863/2005>.
21. Указ Президента України від 06.03.2006 р. № 201/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2006>.
22. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/416/>.
23. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=260994>.